

Šilku pasidabinusios: audinio panaudojimas senųjų Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos knygų įrišuose

Agnė Zemkajutė

Lietuvos mokslų akademijos

Vrublevskių biblioteka

Žygimantų g. 1, LT-01102 Vilnius

agne_zemkajute@yahoo.com

——— Straipsnyje aptariamos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomos knygos, kurių įrišams arba skirtukams naudoti audiniai, dažniausiai šilkas. Daugiausia tokių pavyzdžių rasta tarp liturginių ir kitų religinių knygų. Tarp pasaulietinio turinio knygų aptikti tik pavieniai audiniu įrišti egzemplioriai.

Reikšminiai žodžiai: tekstiliniai knygų įrišai, šilkiniai priešlapiai, daugiajuosčiai skirtukai, skirtukai-pagalvėlės, mišiolų skirtukai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

Kiekviena biblioteka turi sąrašą savo vertingiausių ir įdomiausių dokumentų, kurie būna labiausiai viešinami, aptariami, pristatomi parodose ar paskaitose. Vertingumo kriterijai gali būti labai įvairūs. Knygos ar kiti dokumentai gali būti išskiriami dėl jų amžiaus, turinio svarbos konkrečiai bibliotekai arba visai valstybei, proveniencinių ženklų, taip pat ir dokumento išvaizdos: formos, dydžio, puošybos, naudotų medžiagų. Tarp tokių užsienio bibliotekose minimų knygų neretai pasitaiko viena kita knyga, puošta prabangiais tekstiliniiais, dažniausiai siuvinėtais, viršeliais. Tai paskatino peržvelgti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – Vrublevskių biblioteka) Retų spaudinių skyriaus fondus, suregistruoti knygas, kurios yra įrištos audiniu arba kuriose jis atlieka kokią kitą išskirtinę funkciją, nustatyti, kokios tematikos taip įrištų senųjų spaudinių yra daugiausia.

Straipsnyje dėmesys skiriamas tik puošybiniam knygų įrišų aspektui. Čia nebus aptariamos kitos tekstilės panaudojimo rūšys: kaptalai, drobinės knygų nugarėlės ir kampučiai. Dauguma kaptalų yra labai paprasti, atliekantys tik savo praktinę funkciją. Be to, jie yra didelėje dalyje knygų, tad dėl esamo pavyzdžių kiekio galėtų būti atskiro tyrimo objektas. Kitas čia neaptariamas tekstilės panaudojimo būdas yra XIX–XX a. labai populiarus knygos nugarėlės ir kampų apklijavimas drobe, kuris naudotas siekiant apsaugoti ir sutvirtinti labiausiai nusidėvinčias knygos vietas. Tokių knygų kietviršiai įprastai būna apklijuoti popieriumi, todėl audinys čia atlieka nors ir labai svarbią, bet tik apsauginę funkciją, kartais kampučių matomi vos keli milimetrai audinio.

Informacijos apie tekstilinius knygų įrišus tiek Lietuvoje, tiek ir Vakarų Europoje yra gana nedaug, ypač jeigu kalbama apie spausdintas knygas. Viena iš priežasčių yra ta, kad dažniausiai skaitomoms, kasdienėms knygoms įrišti buvo naudojama oda, kuri buvo tvirtesnė, tad toks viršelis geriau apsaugojo knygą. Tik puošniausios buvo aptraukiamos šilku, bet tuomet jos dar neretai būdavo tvirtinamos, tuo pačiu puošiamos metalu, kitomis medžiagomis, kad knygos kampai arba kraštai greitai neapsitrintų. Tekstilės naudojimo įrišams klestėjimo viduramžiais periodas gali būti laikytinas XIII–XIV a. Tuo metu didikai ėmė kurti savo asmenines

bibliotekas, kolekcionuoti knygas. Netrukus prie jų prisijungė ir miestiečiai, kurie taip pat ėmė pirkti maldų ar grožinės literatūros knygas. Naujų jų knygų savininkų nebetenkino paprasta stora oda įrištos knygos, kurios buvo tvirtos ir puikiai tenkino ankstesnių skaitytojų poreikius. Dėl šios priežasties padaugėjo šilku įrištų, dažnai dar ir auksu arba sidabru siuvinėtų rankraščių, vėliau ir spausdintų knygų¹. XVI a. audinio naudojimą knygų įrišams smarkiai sumažino Europoje išpopuliarėjusi iš Maroko atgabenta oda, kurią buvo galima greitai ir nesunkiai dekoruoti įvairiais auksuotais įspaudais². Dėl to knygrišystei skirtų knygų autoriai pirmiausia ir rašo apie populiariausias naudotas medžiagas – odą ir popierių, kuriais įrištų knygų išliko daugiausia.

Tiriant senąsias audiniais puoštas knygas pastebėta, kad literatūroje dažniausiai aprašomos tos pačios knygos, trauktos aksomu, žakardu arba kitu puošniu audiniu, siuvinėtos šilko arba metalo siūlais, puoštos perlais, brangiais arba pusbrangiais akmenimis, ant pergamento tapytomis ir prie audinio prisiūtomis detalėmis. Būtent tokios išskirtinės knygos domino apie knygų įrišus rašančius autorius jau nuo XIX amžiaus³. Paprastu, nors ir puošniu, audiniu aptraukta knyga jų nebūtų sudominusi. Vien siuvinėtiems angliškiems knygų įrišams yra skirta britų knygrišio, knygrišystės tyrinėtojo, Britų muziejaus knygų įrišų prižiūrėtojo Cyrilo Davenporto (1848–1941) tyrimas *English Embroidered Bookbindings*, kuriame aptiriamos įvairios siuvinėjimais Anglijoje įrištos knygos, tarp jų ir seniausias žinomas tam panaudotas siuvinėjimas – XIII a. vidurio psalmyną (*Felbrigge Psalter*) dengiantis XVIII a. įrišas, kuriame yra panaudotas XIV a. I ketv. *opus anglicanum* būdu atliktas siuvinėjimas⁴. Prancūzų dailės istorikas Henri Bouchot (1849–1906), aptardamas Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje saugomas meniškai įrištas knygas, tarp metalu arba dramblio kaulu puoštų, auksuotais įspaudais dekoruotų odinių knygų viršelių pamini ir gobeleniniu dygsniu šilku siuvinėtą maldų knygą, priklausiusią Prancūzijos

1 *The History of Bookbinding 525–1950 A. D.: An Exhibition held at the Baltimore Museum of Art November 12, 1957 to January 12, 1958* (Baltimore: Trustees of the Walters Art Gallery, 1957), 48.

2 *Livres en broderie: Reliures françaises du Moyen Age à nos jours* (Paris: Bibliothèque nationale de France, 1995), 25.

3 Cyril Davenport, *English Embroidered Bookbindings* (London, 1899); Henri Bouchot, *Les reliures d'art a la Bibliothèque Nationale* (Paris, 1888). Minima knyga yra suskaitmeninta ir pasiekama internetu: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10538031d>.

4 Cyril Davenport, *English Embroidered Bookbindings*, 29–32.

karaliui Karoliui VIII. Tokią prielaidą autorius daro dėl to, kad rankraščio viduje yra nupiešti karaliaus ir jo žmonos Onos Bretanietės portretai. Be to, jis rašo tikys, kad ne tik pati knyga priklausė karaliui, bet ir kad jos viršelį siuvinėjo karalienė⁵. Dar pora kitų aptariamų siuvinėtų knygų viršelių taip pat susiję su valdovais.

Ir šiais laikais labiausiai domina siuvinėti knygų įrišai. Britų bibliotekos leidinyje *Pictorial Bindings*, aptariančiame įvairius puošnius knygų įrišus, konstatuojama, kad knygų kietviršiai, aptraukti audiniu, nėra visiškai neįprasti, ir pasakojama apie knygų puošybą audiniu siuvinėjant jį šilku, cekiniais, perlais ar karoliukais, taip pat dekoravimą piešiant arba atspaudžiant ornamentą ant šilko. Tačiau dauguma čia pateiktų pavyzdžių yra daugiausia siuvinėti XIV–XX a. knygų viršeliai⁶. Siuvinėtas XVII a. psalmino įrišas puošia net šios knygos viršelį. Knygrišystės istorikas ir knygrišys Bernardas C. Middletonas (1924–2019), aprašydamas medžiagas, naudojamą aptraukti knygų kietviršius, net išskiria skyrių apie audinius, pavadindamas jį „Siuvinėti ir aksomo viršeliai“⁷. Dėl savo išskirtinumo tokios knygos pirmiausia ir eksponuojamos parodose⁸.

Dėmesį patraukusios Vakarų Europoje saugomos valdovams, kilmingiems knygų kolekcininkams arba bažnyčioms priklausiusios knygos paskatino pasidomėti tekstiliniai įrišais Lietuvoje. Edmundas Laucevičius, rašydamas apie įvairius knygų įrišus, audiniu įrištas knygas, trumpai aptaria ir pamini XVI a. pradžioje Lietuvos didikui Soltanui priklausiusią į aksomą įrištą ir sidabriniais auksuotais gumburais puoštą Evangeliją, 1596 m. į raudoną aksomą įrištas ant pergamento surašytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvių privilegijas, kurios buvo įteiktos Lietuvos kancleriui

5 Henri Bouchot, *Reliures d'art a la Bibliothèque Nationale*, VII.

6 Mirjam Foot, *Pictorial Bookbindings* (London: British Library, 1986), 53–61.

7 Bernard C. Middleton, *A History of English Craft Bookbinding Technique* (New York: Hafner Publishing Company, 1963), 122–124.

8 Siuvinėtiems knygų įrišams skirta paroda *Livres en broderie, Reliures françaises du Moyen Age à nos jours* Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje vyko 1995–1996 m. Tokių knygų galima buvo pamatyti istoriniam siuvinėjimui skirtose parodose. Iš naujesnių minėtinos Trento 2019 m. vykusi paroda *Fili d'oro e dipinti di seta. Velluti e ricami tra Gotico e Rinascimento*, kurios kataloge yra aprašyti dviejų mišiolių XVI a. pr. gausiai siuvinėti viršeliai (*Fili d'oro e dipinti di seta: Velluti e ricami tra Gotico e Rinascimento* (Trento: Castello di Buonconsiglio, 2019), 322–327); taip pat Paryžiaus Cluny viduramžių muziejuje 2019–2020 m. vykusi paroda *L'art en broderie au Moyen Âge*, kurioje eksponuotos ne tik knygos, siuvinėtais viršeliais, bet ir beveik kvadratinio metro dydžio XIV a. pab. aukso siūlais siuvinėtas audinys, skirtas psalmynui įvynioti (*L'art en broderie au Moyen Âge: Autour des collections du musée de Cluny* (Paris: Éditions de la Réunion des musées nationaux, 2019), 84–85).

Leonui Sapiegai⁹. Jis taip pat pastebi, kad aksominis įrišas pirmiausia matomas tarp liturginių, taip pat kitų brangesnių knygų¹⁰. Sąlyginai daug tokių pavyzdžių yra tarp mišiolių. Įvairios Lietuvos atminties institucijos turi Mišių knygų, įrištų aksomu ir puoštų metalinėmis detalėmis, kurios dažniausiai yra aprašomos parodų, kuriose buvo eksponuotos, kataloguose. Tarp tokių išskirtinių knygų minėtinas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas XVIII a. mišiolas, puoštą bareljefinėmis šv. Kazimiero figūromis ir apkaustais, tikėtina, priklausęs pranciškonų konventualų Lietuvos Šv. Kazimiero provincijai¹¹. Du XVIII a. mišioliai, įrišti aksomu ir puošti nežinomo Vilniaus meistro aptaisais bei priklausę Vilniaus Šv. apaštalių Petro ir Povilo bažnyčioje veikusioms brolijoms, dabar yra eksponuojami Bažnytinio paveldo muziejuje ir plačiau pristatyti muziejaus kataloge *Dangaus miestas*¹². Tokie puošnūs knygų viršeliai patys savaime buvo vertingi ir saugomi net nebesant knygų. Rūta Janonienė monografijoje apie Vilniaus bernardinus mini, kad XX a. pirmoje pusėje Vilniaus bernardinų bažnyčios zakristijoje buvo saugomi aksomu aptraukti ir ažūriniais sidabriniais apkaustais su medalionais puošti mišiolių viršeliai (apie tai liudija išlikusi nuotrauka)¹³. Septynis liturginius kalendorius – rubriceles, priklausiusias vyskupui Motiejui Valančiui, įrištas siuvinėtu audiniu, saugo Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka¹⁴. Tad Lietuvoje, kaip ir užsienyje, pirmiausia rodomos ir aptariamoms išskirtinės, puošniausios knygos, tačiau nėra žinoma, kiek yra išlikusių knygų, įrištų paprastesniais audiniais.

Knygos su audiniu trauktais kietviršiais

Kaip jau minėta, XVI a. Europoje išpopuliarėjus iš Maroko atgabentai oda, knygų su audiniu dengtais kietviršiais ėmė mažėti, šilką išstūmė oda, o dekoruotu audiniu – siuvinėtu, puoštu perlais ir įvairiais akmenimis,

⁹ Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose* (Vilnius: Mokslas, 1976), 27.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Neringa Markauskaitė ir Sigita Maslauskaitė, sud., *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje* (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009), 62.

¹² Dalia Vasiliūnienė, sud., *Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje* (Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2020), 232–233.

¹³ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje* (Vilnius: Aidai, 2010), 397.

¹⁴ Raimunda Vasiliauskienė, Valdas Skrabas ir Agnė Zemkajutė, „Puošnieji vyskupo Motiejaus Valančiaus bibliotekos liturginių žinytų viršeliai: jų dekoras ir simbolika“, *Tarp knygų*. Vilnius, nr. 12 (2010): 13–18.

1.
Žalios spalvos šilkiniu atlasu įrišta *Korona złota*,
Vilnius, 1673

Green satin silk bookbinding, *Korona złota*, Vilnius,
1673

metalu – buvo įrišamos tik ypatingos knygos. Dauguma spausdintų knygų buvo įrišamos oda arba popieriumi. Dėl šios priežasties nėra nuostabu, kad Vrublevskių bibliotekos Retų spausdinių skyriuje pavyko rasti tik dvi XVII a. knygas, kuriose audinys yra pagrindinė ir vienintelė popierinius kietviršius dengianti medžiaga. Viena iš jų – 1673 m. Vilniaus baziljonų spaustuvėje išspausdinta Izaako Dominiko Malinowskio *Korona złota*¹⁵. Bibliotekoje yra saugomi trys šios knygos egzemplioriai: vienas yra įrištas oda, antrasis – išvis neįrištas, o trečiasis dengtas žalios spalvos šilkiniu atlasu ir buvęs surišamas dviem poromis rusvų raištelių. Knygos kampuose audinys yra apsitrynęs, o kietviršio popierius apsilankstęs, nes šilkas nesuteikė jam papildomo tvirtumo, kokį būtų galėjusi duoti oda. Nėra žinoma, kas ir kada įrišo šią knygą, kas galėjo būti įrišo užsakovas. Vienintelė proveniencija savininku nurodo Vilniaus mokslo bičiulių draugiją, o įrišu turėjo pasirūpinti ankstesni knygos turėtojai [1 il.].

¹⁵ Izaak Dominik Malinowski, *Korona złota nad głową zranioną b.m. Izaphata Kuncewicza arcybiskupa polockiego zakonu s. Bazylego W. za iedność z kościołem S. Rzymskim* (W Wilnie, 1673). (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), L-17/63/95110).

2.

XVII a. rytietišku audiniu įrištas
Johanno Georgo Korbo *Diarium
itineris in Moscoviam*, Viena, [1700]

17th century oriental cloth
bookbinding. Johann Georg Korb,
Diarium itineris in Moscoviam,
Wien, [1700]

Puošniau atrodanti ir geriau išlikusi yra antroji knyga – 1700 m. Vienoje išspausdinto Johanno Georgo Korbo *Diarium itineris in Moscoviam*¹⁶ egzempliorius. Puošnumo šiai knygai suteikia ne tiek jos būklė, kiek raudonas gėlėtas XVII a. rytietiškas audinys. Kaip ir prieš tai minėtos knygos, šios kraštai aprinti, jų siūlai nutrūkę. Nėra žinoma, kas ir kur šią knygą įrišo, kas buvo jos pirmieji savininkai. Vienintelis atpažįstamas yra Konstantinas Jablonskis, su kurio asmenine biblioteka ši knyga ir pateko į dabartinę savo saugojimo vietą [2 il.].

Retų spaudinių skyriuje saugomi šilku aptraukti egzemplioriai yra pavieniai, liudijantys, kad tokių knygų būta Lietuvoje, bet nieko daugiau nepasakantys apie tai, kas ir kodėl pasirinko jas taip įrišti. K. Jablonskio atveju knyga galėjo būti nusipirkta ir ne Lietuvoje. Vietinio knygrišio darbui būtų priskirtina Vilniuje išspausdinta knyga *Korona złota*. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad audiniu apvilktų knygų išliko mažiau nei odinių, nes

¹⁶ Johann Georg Korb, *Diarium itineris in Moscoviam perillustris ac magnifici domini Ignatii Christophori...* (Viennae Austriae, [1700]). (LMAVB, KJ4410 Jabl).

tokios knygos buvo mažiau patvarios, jų viršeliai greičiau susidėvėdavo, tad vertingos būdavo perrišamos, o ne tokios svarbios – ir išmetamos¹⁷.

Knygų vidaus puošyba šilku

Knygoms puošnumo suteikia ir kietviršiai, kurių vidinė dalis yra attraukta spalvotu šilku arba kitais brangiais audiniais, ant kurių kartais dar būdavo atspaudžiami vario raižiniai, nutapomi paveikslai¹⁸. Vienas iš tokių knygų puošybos pavyzdžių, saugomų Retų spaudinių skyriaus fonduose, – 1737 m. Londone išspausdinti gausiai iliustruoti Horacijaus raštai¹⁹. Bibliotekoje saugomas egzempliorius yra įrištas raudona oda, jo nugarėlė puošta auksuotais įspaudais, priešlapiams yra panaudotas aukso spalvos popierius, puoštas baltomis gėlėmis. Šios knygos vidiniai kietviršiai yra puošti mėlyno šilkinio muaro dubliūru. Toks prabangus įrišas nėra atsitiktinumas. XX a. antroje pusėje Gordonas N. Ray šiuos raštus pavadino „elegantiškiausia XVIII a. Anglijos knyga“, kurios ne tik iliustracijos, bet ir tekstas yra išraižytas²⁰. Knygos pradžioje pateikiamas jos prenumeratorių iš visos Europos sąrašas, tarp kurių pirmieji nurodyti – karalius (skaitytojas turi suprasti, kad tai yra Anglijos karalius), Romos imperatorius ir imperatorienė, Prancūzijos karalius, Ispanijos karalius ir karalienė, Portugalijos karalius ir kiti didikai, Oksfordo ir Kembridžo universitetų profesoriai, taip pat prenumeratoriai iš Dublino, Paryžiaus, Madrido, Olandijos ir kitų kraštų. Mus pasiekusio nežinomam XVIII a. savininkui priklausiusio egzemplioriaus įrišo puošta ir vidinė pusė. Žinoma tik tai, kad XIX a. Horacijaus raštai priklausė Lietuvos stačiatikių dvasinei seminarijai.

17 Knygotyrininkai, tiriantys senuosius spaudinius, pastebėjo, kad daugiausia atskiros laidos egzempliorių išliko tų knygų, kurios buvo brangios, didelio formato, saugomos bibliotekose, o nebrangių pramogai skirtų romanų, pamfletų ar kitų panašių veikalų visame pasaulyje dažnai aptinkami pavieniai egzemplioriai arba jie išvis buvo prarasti. Perskaitytos, nebereikalingos ar susidėvėjusios tokios knygos buvo išmetamos, jų popierius sunaudojamas kitur. Pavyzdžiui, šiuo metu žinomos 377 riterių romanų laidos, išspausdintos Italijoje XV–XVI a., iš kurių per 200 žinomas vos vienas egzempliorius, bet manoma, kad dar beveik dvigubai daugiau, apie 600, šių itin populiarių veikalų laidų neišliko. (Plg. apie prarastas knygas: Andrew Pettegree, „The Legion of the Lost. Recovering the Lost Books of Early Modern Europe“, in *Lost Books. Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe*, ed. Flavia Bruni and Adrew Pettegree (Leiden: Brill, 2016), 1–27).

18 Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų įrišimai*, 29

19 Quintus Horatius Flaccus, *Opera*, vol. 2, (Londini, 1737). (LMAVB, XVIII/1223). Už šios knygos nuorodą dėkoju kolegei Daliai Bikauskienei.

20 Gordon N. Ray, *The Illustrator and the Book in England from 1790 to 1914* (New York: The Piermont Morgan Library, 1976), 3.

Metalo detalėmis puoštos knygos

Atskirai minėtinos knygos, kurių kietviršis būdavo aptraukiamas aksomu, o tada jų kampai ir centras papildomai puošiami metaliniais aptaisais. Būtent sidabro, sidabruotos ar auksuotos detalės čia ir buvo pagrindinė puošmena, o aksomas, kuriuo buvo aptraukti kietviršiai, sudarydavo joms foną. Pavyzdžiui, 1903 m. Niujorke vykusioje sidabrinių, siuvinėtų ir įdomių knygų įrišų parodoje²¹ šios knygos buvo eksponuojamos prie puoštu metalu tik paminint, kuo yra dengtas kietviršis – oda ar audiniu.

Retų spaudinių skyriuje saugomos dviejų rūšių taip įrištos knygos, skirtos naudoti liturgijos metu: katalikų mišiolių ir stačiatikių Evangelijų knygos. Turimas tokios puošybos mišiolas²² yra aptrauktas raudonu raštuotu aksomu. Viršelio centre yra dvi ovalo formos plokštelės, kurių viena, esanti ant viršutinio kietviršio, vaizduoja saulės spindulių įrėmintą Švč. Mergelę Mariją, stovinčią ant pusmėnulio ir kojomis pamynusią žaltį. Apatinio kietviršio centre esančioje plokštelėje vaizduojamas šv. Benediktas. Knygos kampus puošia, taip pat nuo dėvėjimosi tiek kampus, tiek aksomą, tiek ir centrines detales saugo ažūriniai apkaustai. Todėl visas knygos viršelio plotas nesiliečia prie altoriaus stalo arba kito pagrindo, ant kurio mišiolas būtų padėtas, ir nenusitrina. Papildomą apsaugą knygai suteikia ir sagtys, kurios atsisega tik suspaudus viršelius ir dėl to neleidžia knygai neįtyčia atsiversti. Knygos apatiniame viršelyje vaizduojamas šv. Benediktas yra susijęs su buvusiais šios knygos savininkais – Kražių benediktiniais. Mišiole esantis donacinis įrašas skelbia, kad 1647 m. Kražių benediktinių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčiai knygą padovanojo Žemaičių vyskupas (vėliau tapęs ir Vilniaus vyskupu) Jurgis Tiškevičius (1596–1656) [3 il.].

Dvi XVIII a. stačiatikių Evangelijų knygos²³, skirtos skaityti liturgijos metu, taip pat buvo puošniai įrištos, jų apdaila atspindėjo knygai skiriamą pagarbą²⁴. Abi jos buvo aptrauktos rausvu (raudonu?) aksomu, o

21 *Exhibition of Silver, Embroidered and Curious Bookbindings* ([New York]: The Grolier Club of the City of New York, 1903).

22 *Missale Romanum*, (Coloniae Agrippinae, 1629). (LMAVB, XVII/2-174).

23 *Евангелие* (В царствующемъ великомъ градѣ Москвѣ, 1735). (LMAVB, R-18/2-19);

Евангелион: Во славу с[в]я[т]ыхъ единосицна, животворца, и разделимыа Тр[ои]цы, О[т]ца и С[у]на и с[в]я[т]аго Д[у]ха (Въ Лвовѣ, 1743). (LMAVB, R-18/2-28).

24 Liturginių stačiatikių knygų įrišų puošnumą pastebi ir Enrika Blikertaitė, tyrusi Vrublevskių bibliotekoje saugomas XV–XVII a. kirilines knygas, kurių įrišų medžiaga buvo oda, pergamentas arba popierius. (Enrika Blikertaitė, „XV–XVII amžiaus kirilinės knygos ir jų įrišai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“, in *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Vilnius, 2013–2014 (2018): 54–63).

3.
Raudonu aksomu įrištas ir metalo
apkaustais puoštas *Missale Romanum*,
Kelnas, 1629

Missale Romanum (Köln, 1629), bound
with red velvet and decorated with metal
details

jų puošyba buvo panaši kaip ir jau aptarto katalikiško mišiolio. Deja, metalinių detalių šiose knygosose neišliko. Apkaustų formą galima atpažinti iš aksomo spalvos – jų buvimo vietoje audinys yra mažiau išblukęs, galima geriau atpažinti originalią spalvą. Abiejų knygų centruose buvo ovalo formos medalionas, vienos²⁵ kampus puošė kvadratinės, kitos²⁶ – užapvalintos metalinės plokštelės. Šios knygos turėjo ir metalinius užsegimus. Panašiai puoštų Evangelijų knygų esama ir Vilniaus universiteto bibliotekoje. Dalies jų metalinės detalės taip pat yra dingusios²⁷, bet pagal išlikusias²⁸ galima apibūdinti tikėtinus metalinių detalių piešinius: kampuose tikriausiai buvo pavaizduoti keturi evangelistai, o centre – Jėzaus Kristaus nukryžiuavimo scena. Tokie patys piešiniai yra ir Evangelijų knygų odinius įrišus puošiančiuose įspauduose²⁹ [4 il.].

Šių knygų puošyba atspindi joms skiriamą pagarbą dėl to, kad jos bus naudojamos liturginių apeigų metu, bus dedamos ant altoriaus stalo.

25 *Евангелион*, 1743. (LMAVB, R-18/2-28).

26 *Евангелие*, 1735. (LMAVB, R-18/2-19).

27 Plg. Ina Kažuro, *Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija 1525–1839*: katalogas (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 175 (kn. Rk 59).

28 Plg. *ibid.*, 179 (kn. Rk 389).

29 Plg. *ibid.*, 184 (kn. Rk 55), 187 (kn. Rk 45).

4.

Aksomu įrišta Evangelijų knyga, Lvovas, 1743, audinyje matoma buvusių metalinių apkaustų vieta ir forma

Velvet bookbinding with the signs of lost metal decorations, Gospel book, Львів, 1743

Bet tuo pačiu jos parodo ir užsakiusių jas įrišti žmonių turtingumą. Aptartas katalikiškas mišiolas išsiskiria savo puošnumu tarp daugybės kitų, kurių kietviršiai buvo aptraukti oda. Stačiatikių Evangelijų knygos, tikėtina, buvo puoštos iš sidabro pagamintomis, gal ir auksuotomis, detalėmis.

Liturginių kalendorių tekstiliniai įrišai

Daugiausia audiniu įrištų knygų yra tarp XIX a. liturginių kalendorių, vadinamųjų rubricelių (*Directorium horarum canonicarum*). Jų randama tiek tarp leidinių, skirtų Vilniaus³⁰, tiek ir Žemaičių³¹ vyskupijoms. Tai galima paaiškinti tuo, kad šie leidiniai buvo naudojami tik vienerius

³⁰ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini...*, taip pat vadintos *Ordo divini officii...* Seniausias Vrublevskių bibliotekoje saugomas egzempliorius išspausdintas 1725 m., vėliausias – 1940 m. Čia nevardijamos įvairios šiuos kalendorius spausdinusios Vilniaus spaustuvės, kurias, kaip ir konkrečių metų leidinio pavadinimą, galima rasti elektroniniame bibliotekos kataloge: LMAVB, visų knygų šifras – L-20/930, KJ5191 Jabl.

³¹ Šių rubricelių pavadinimas taip pat įvairavo, ilgiausiai išsilaikė *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini...* Jos buvo spausdintos įvairiuose miestuose: Vilniuje, Tilžėje, Seinuose, Sankt Peterburge, Kaune. Įvairavo ir vyskupijos pavadinimas: kartais ji vadinama Žemaičių, kartais – Telšių, o kartais abu pavadinimai vartojami kartu. (LMAVB, visų knygų šifrai – L-20/1898). Čia nepriskaičiuojami 22 XIX a. kalendoriai, priklausę K. Jablonskiui (KJ5195 Jabl). Tarp jo turėtų kalendorių nėra nė vieno įrišto audiniu, be to, knygų viršeliai leidžia daryti prielaidą, kad jos buvo specialiai įrištos savininkui.

metus, tad per juos nespėdavo susidėvėti ir tekstiliniai arba popieriniai viršeliai, tad nebuvo būtinybės jiems naudoti patvaresnes medžiagas, tokias kaip oda.

Tarp Vilniaus vyskupijai skirtų kalendorių, įrištų audiniu, yra vos šeši, kurie naudoti 1846, 1849, 1851, 1852, 1855, 1860 m. (spausdinti metais anksčiau). Tarp Žemaičių vyskupijai skirtų knygų tokių yra gerokai daugiau – 81 iš 166 Vrublevskių bibliotekoje saugomų XIX a. kalendorių (vienos knygos audinys yra nuplėštas, matomi tik jo likučiai) [5, 6 il.].

Knygoms įrišti naudotas šilko, pusšilkinis, medvilnės brokatai, marginimo būdu dekoruoti audiniai. Nuo XIX a. vidurio šias knygas pradėta rišti aksomu, jos puoštos auksuotais išpaudais, vaizduojančiais kryžių, nukryžiovimo sceną, Dievo Avinėlių, gulintį ant knygos, prie kryžiaus besimeldžiantį angelą ir kt. Ankstyviausi įrišti audiniu egzemplioriai yra Vilniaus vyskupijos 1946 metų kalendorius ir Žemaičių vyskupijos 1933-ųjų kalendorius. Tarp įrištų aksomu seniausi yra Vilniaus vyskupijos 1951 metų kalendorius ir Žemaičių vyskupijos 1854-ųjų kalendorius. Aksominių įrištų ypač padaugėjo nuo 1869 m., kai jie kurį laiką tapo vyraujantys.

Rubricelės arba bent jau jų dalis galėjo būti parduodamos įrištos. Tai liudija turimi vienodai įrišti Žemaičių vyskupijos kalendorių egzemplioriai: tuo pačiu audiniu įrišti keturi 1863-ųjų ir du 1864-ųjų kalendoriai, yra po du vienodus 1846 ir 1860 metų, trys 1858 metų kalendoriai. Aksomas dažniausiai naudotas mėlynos arba violetinės spalvos. Kelių jų viršelių audinys nurusvėjęs, galima spėti, kad jis buvo raudonas, bordinis ar violetinis. Įvairuoja, nors ir pasikartodami, tik juos puošiantys piešiniai: toks pats Dievo Avinėlis atspausstas ant septynių 1880–1882 metų knygų, vėliau tas pats piešinys panaudotas 1887-ųjų kalendoriui. Kartais, pavyzdžiui, 1876-ųjų, rubricelės puošia du skirtingi piešiniai. Keturios 1874 metų knygos puoštos dviejų spalvų aksomu: dvi iš jų yra mėlynos, kitų dviejų audinys yra nurusvėjęs.

Knygų įrišimas audiniu arba popieriumi nebuvo konkretaus jos savininko pasirinkimas. Retų spaudinių skyriuje saugoma daug kunigui Klemensui Sidabravičiui (Sydabrowicz, 1806–1884) priklausiusių rubricelių, tarp kurių randama abiejų rūšių įrištų. Nors daug jo turėtų knygų įrištos audiniu, kai kuriais metais, pavyzdžiui, 1874 m. knyga buvo įrišta popieriumi.

5.
Audiniu įrišti Vilniaus vyskupijos 1846, 1849, 1851,
1852, 1855, 1860 metų kalendoriai

Cloth covered Catholic Church calendars of the Vilnius
diocese for the years 1846, 1849, 1851, 1852, 1855, 1860

6.
Audiniu įrišti Žemaičių vyskupijos 1834, 1844, 1849,
1850, 1865, 1870, 1874, 1876 metų kalendoriai

Cloth covered Catholic Church calendars of the
Samogitian diocese for the years 1834, 1844, 1849, 1850,
1865, 1870, 1874, 1876

Kiti du Vrublevskių bibliotekoje saugomi tų pačių metų egzemplioriai buvo įrašti jau XX a., tad jų negalima palyginti. Kitų jo turėtų rubricelių, kurių turimi dubletai, viršeliai dažnai sutampa su kitomis tiems patiems metams skirtomis knygomis.

Daugiajuosčiai liturginių knygų skirtukai

Katalikų Bažnyčios liturginėse knygose – tiek mišioluose, tiek liturginių valandų knygose arba giesmynuose – ne visas tekstas būdavo surašomas nuosekliai, dalis jo kartodavosi, tad liturgijos metu reikėjo naudotis įvairiose vietose esančiais tekstais. Dėl šios priežasties mišioluose, kartais ir kitose knygose, buvo naudojami keli skirtukai. Kad nepasimestų ir neiškristų, įprastai jie būdavo knygos viršuje surišami arba kitaip tarpusavy suvirtinami. Seniausios knygos, kuriose randami tokie skirtukai, datuojamos XII a., Louis Swalesas ir Heather Blatt juos mini straipsnyje „Tiny Textiles Hidden in Books: Toward a Categorisation of Multiple-Strand Bookmarkers“³², kuriame aptaria 27 įvairiose Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų bibliotekose ir muziejuose saugomas knygas su tokiais skirtukais. Dauguma straipsnyje minimų XII–XVIII a. knygų yra vienokios ar kitokios maldų knygos. Pažymėtina, kad visi šie skirtukai nebuvo pritvirtinti prie knygų kaptalų, o tik sujungti tarpusavyje ir sudėti į knygą. Tokie jie randami ir Vrublevskių bibliotekos knygose.

Beveik visi straipsnyje aptariami skirtukai buvo rasti mišioluose. Tai yra suprantama, nes dalis Mišių maldų kiekvieną dieną kinta, jos yra išspausdintos įvairiose knygos vietose, tad kiekvieną jų ir žymėjo čia minimos juostelės. Vienintelis ne mišiole esantis daugiajuostis skirtukas yra įdėtas graduale – Katalikų Bažnyčios Mišių giesmyne. Jame išspausdintos giesmės yra tiesiogiai susijusios su Mišių liturgija, kai kurios kartojasi kelis kartus per metus, jas gali tekti giedoti ne nuosekliai surašytas, tad skirtukai turėjo padėti greičiau atsiversti reikiamą knygos puslapį. Skirtukų skaičius kinta nuo kelių iki keliolikos, nors, žinoma, neatmestina galimybė, kad dalis jų galėjo būti pamesta. Ypač tai pasakytina apie knygas, kuriose esantys kaspiniai yra taip susidėvėję, kad juos jungęs mazgas yra nuplyšęs, o išlikusi tik ta dalis, kuri buvo knygoje (toks pavyzdys yra 1769 m. Venecijoje

³² Louis Swales and Heather Blatt, „Tiny Textiles Hidden in Books: Toward a Categorisation of Multiple-Strand Bookmarkers“, *Medieval Clothing and Textiles*, no. 3 (Woodbridge: The Boydell Press, 2007), 145–179.

išspausdintame mišiole³³). Nesujungti skirtukai galėjo būti lengvai pamesti, be to, prireikus vienas iš jų įdėtas į kitą knygą. Įvairavo ir skirtukų medžiagos bei spalvos: vienuose tai buvo siauros lininės juostelės³⁴, kituose – siauri ar platesni šilkiniai kaspiniai³⁵.

Pagrindinė šių skirtukų puošmena yra dekoratyvi detalė, kuri arba prisiuvama prie audinio juostelių mazgo, arba pačios juostelės pritvirtinamos prie jos. Šis elementas sąlyginai vadinamas skirtukų pagalvėle³⁶. Toks pavadinimas kilo dėl dažniausiai pasitaikančios daugiajuosčių skirtukų jungiamosios detalės formos: kvadratinės ar stačiakampės, dažnai paminkštintos pagalvėlės. Jau minėtame straipsnyje apie skirtukus jo autoriai L. Swalesas ir H. Blatt išskiria net keturias skirtukus jungiančio papuošimo rūšis (straipsnyje jos vadinamos inkarais – *anchors*): medinius pagaliukus, prie kurių juostelės buvo pritvirtinamos jas perlenkus pusiau, apgaubus pagaliuką ir apačioje susiuvus (angl. *wooden bar anchor*); apvalias dekoratyvias „sagutes“, kurių apačioje buvo pritvirtinamos juostelės (angl. *knob anchor*); kvadratinės pagalvėles, kurių apačioje juostelės buvo tvirtinamos per visą plotį (angl. *pillow anchor*) ir pailgus, vamzdelio formos laikiklius su galuose pritvirtinta virvute, prie kurios prijungti skirtukai (angl. *hollow-core bar anchor*). Pastarųjų dviejų rūšių skirtukų pagalvėlių randama ir Lietuvoje.

Be papildomų tyrimų sunku pasakyti, iš kur Lietuvoje buvo perimta tokių puošnių skirtukų tvirtinimo detalių tradicija. Viena vertus, ji galėjo atkelti kartu su katalikiškais liturginėmis knygomis, čia būti perimta ir toliau naudojama. Katalikų Bažnyčios liturginėse knygose tokių pavyzdžių galima aptikti dar XX a. pradžioje³⁷. Negalima nepaminėti ir stačiatikių naudotų skirtukų-kapeikėlių (*закладка копеечка*). Jie Rytų apeigų krikščionių Rusijoje naudojami iki šiol, muziejuose saugomi ir gerokai

33 *Missale Romanum* (Venetiis, 1769). (LMAVB, V-18/13497).

34 Siauros dvispalvės balto ir rudo lino juostelės surištos knygoje *Missale Romanum* (Venetiis, 1765). (LMAVB, V-18/11589).

35 Įvairių spalvų ir audimo būdų šilko kaspinių, tarp jų ir muaro, yra mišiole: *Missale Romanum* (Romae: typis Societatis S. Joannis Evangelistae, Desclée et Socii, S. Sedis Apost. et S. Rituum Congr. typograph., 1926). (LMAVB, XX/281).

36 Tokį skirtukus jungiančios ir jų mazgą paslepiančios puošnios detalės pavadinimą straipsnio autorei prieš maždaug dešimt metų pasakė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos restauratorė.

37 Plg. marijinį paramentikos komplektą, kurį 1910 m. sukūrė architektas ir dailininkas Antonas Hoferis (1888–1979) ir kuris šiuo metu yra saugomas Klosterneuburgo vienuolyne prie Vienos. Jo mišiole skirtukus jungia siūlais apvita pailga pagalvėle.

senesni pavyzdžiai, datuojami XVII a.³⁸ Neatmestina galimybė, kad katalikai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje galėjo nusižiūrėti tokį būdą ir iš greta gyvavusių Rytų apeigų krikščionių³⁹. Kadangi tiek katalikams, tiek stačiatikiams, norintiems greitai ir be vargo surasti reikiamas liturginių knygų vietas, reikėjo kelių skirtukų, o šių knygų puošybai, kaip matėme iš anksčiau aptartų jų viršelių, buvo skiriamas ypatingas dėmesys, visi siekė kuo gražiau sujungti knygoje esančias juosteles, tad mazgą slepianti puošni detalė buvo logiškas sprendimas, o pagalvėlių puošybą lėmė tiek jų forma, tiek turimos medžiagos, galbūt ir pagalvėles gaminusių žmonių įgūdžiai.

Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomose katalikų liturginėse knygoose (mišioluose ir graduale) naudotos dviejų rūšių pagalvėlės: kvadratinės arba stačiakampės ir pailgos – siūlais apipinto vamzdelio formos. Dar kelių knygų pagalvėlės yra prarastos – išlikęs tik mazgas su jį dengusio papuošimo audinio likučiais.

Stačiakampės pagalvėlės yra padarytos tarpusavy susiuvus du ant kartono užtemptus audinio gabaliukus. Kartais po puošniuoku dedamas dar vienas audinio sluoksnis. Viršutinis, matomas, jų audinys įprastai yra dekoruojamas siuvinėjimais, nériniais, siuvas iš gražesnio audinio. Puošniausias iš tokių yra dvi siuvinėtos pagalvėlės. Graduale⁴⁰ esančius skirtukus jungiančios pagalvėlės viršus yra pasiūtas iš raudono šilkinio atlaso, kurį puošia šilko siūlais lygiuoku ir mazgų dygsniais siuvinėtas Dievo Avinėlio motyvas. Nudilę šilko audinio kraštai leidžia matyti po apačia esančią lino drobę. Neaišku, ar dabar matoma apatinė pagalvėlės dalis yra originali, ar, susidėvėjus apačiai, jai suplyšus, buvo pasiūta nauja pagalvėlė, kuriai panaudotas senas siuvinėtas motyvas. Kad ji buvo taisyta, liudija tai, jog abi pusės yra susiūtos labai grubiai, nesistengiant paslėpti dygsnių. Pats Avinėlis išsiuvinėtas kruopščiai, tad tikėtina, kad tai padarė kitas žmogus. Specialaus kaspinių pritvirtinimo ši pagalvėlė neturi, perlenkti pusiau ilgi

38 Tokių skirtukų pavyzdžių nuotraukų yra straipsnyje: Ольга Сергеевна Пелевина и Елена Николаевна Гусеватова, „Проявление декоративно-художественных традиций орнаментального шитья конца XVI – начала XVII вв. в закладках-прокладках на напрестольное Евангелие“, *Молодежный научный форум: Гуманитарные науки*, т. 1(19) (2015): 17–25, [https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/1\(19\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/1(19).pdf).

39 Tradicijų „skolinimasi“ liudija siuvinėjimo technikų palyginimas: Lietuvoje siuvinėtuose barokiniuose katalikų liturginiuose rūbuose aukso gijos yra pritvirtintos, prisiūtos kaip ir tuo metu siuvinėtose stačiatikių ikonose ar jų liturginiuose rūbuose. Vakarų Europoje auksas tuo metu techniškai buvo prisiuvas kiek kitaip. Egzistuoja galimybė, kad buvo perimtos ne tik technikos, bet ir puošybos elementai.

40 *Graduale Romanum de tempore et sanctis* (Cracoviae, 1740). (LMAVB, L-18/2-262).

7.

Siuvinėta skirtukų pagalvėlė graduale, Krokuva, 1740

Embroidered bookmarks' pillow anchor in gradual,
Kraków, 1740

kaspiniai yra tiesiog lenkimo vietoje prisiūti prie apačios. Šie skirtukai buvo sudėti į XVIII a. Mišių giesmyną – gradualą. Prieš kiekvieną knygos naudojimą skirtukai turėjo būti perdedami iš vienos vietos į kitą, dėl to kaspiniai galėjo atplyšti nuo juos jungiančio pagrindo arba šis galėjo suplyšti, todėl turėjo būti pataisytas [7 il.].

XX a. pradžios mišiole⁴¹ esantys skirtukai su siuvinėta pagalvėle yra senesni už mišiola, kuriame jie yra sudėti, gaminti ne šiai knygai. Įprastai pagalvėlės būna siauresnės už knygą, o ši yra gerokai platesnė. Jos viršutinė puošnioji dalis yra pasiūta iš bordinio aksomo, kurio dauguma plaukelių yra nusitrynę. Šiuo metu skirtukai yra pririšti prie virvutės, pritvirtintos prie pagalvėlės kraštų, tačiau šonuose yra išlikę apspurę raudonos juostelės galai, tikėtina, kad anksčiau kaspiniai buvo pritvirtinti prie jos. Visų kaspinių galai yra užsiūti suformuojant smailą trikampį, juos tarpusavy jungia geltona iš siūlų susukta virvutė, kuria skirtukai pritvirtinti prie pagalvėlės. Pagalvėlę puošia kristograma IHS, kurios H raidė yra apšviesusi

41 *Missale Romanum* (1926). (LMAVB, XX/281).

kryžių. Šis motyvas yra siuvinėtas bajorėliais – smulkiu metaliniu spyruoklės formos siūlu, kuris karpomas reikiamo ilgio gabaliukais ir jie per šio savotiško vamzdelio vidurį prisiuvami prie audinio. Papuošti ir pagalvėlės kraštai – siūlė, jungianti viršutinę ir apatinę dalis, yra paslėpta po metaline virvute.

Iš puošnaus daugiaspalvio XVIII a. audinio pasiūtos pagalvėlės jau pačios savaime yra puošnios. Tokios pagalvėlės yra dvi. Viena iš jų, kurios viršutinio, matomo, audinio piešinys yra išaustas iš geltonų ir baltų siūlų, papildomai nėra dekoruota⁴². Antrosios, kurios audinio fragmentą puošia žaliai rausvas augalinis motyvas, kraštus puošia metalo siūlų pinikai⁴³. Sunku pasakyti, ar šios pagalvėlės buvo pasiūtos iš audinių atraizų, kurios liko pasiuvus didesnius daiktus (gal mišiolio skirtukas derėjo su arnotu arba kita bažnyčioje buvusiu tekstile), ar čia panaudoti susidėvėję drabužiai. Visgi įdomu pastebėti, kad net toks mažas, vos kelių centimetrų dydžio daiktas kartais gali būti siuvas iš dviejų audinio dalių, kaip matoma pagalvėlės, puoštos pinikais, atveju. Taip pat ir pinikų naudojami trumpi fragmentai, tikėtina, likę nuo kitų darbų. Tad nors vienais atvejais pagalvėlės yra kruopščiai puošiamos, siuvinėjamos šilko arba metalo siūlais, kitais atvejais jos yra gaminamos paprastesnės, iš turimų medžiagų likučių [8 il.].

Vienintelė Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fonduose rasta vamzdelio formos skirtukus jungianti pailga pagalvėlė⁴⁴ yra apipinta dviejų spalvų – tikriausiai geltonos ir mėlynos – siūlais. Jai formą ir apimtį suteikia į vidų įdėtas stipriai susukto storo popieriaus volelis (jį pamatyti leidžia nusitrynęs vienas galas). Skirtukų juostelės čia, kaip ir kvadratinėse pagalvėlėse, yra pritvirtintos prie per visą vamzdelio ilgį prisiūtos iš kelių siūlų padarytos virvutės. Ši virvutė yra pritvirtinta ne tik galuose, bet papildomai ir prie viso pagrindo dar keturiose vietose. Tikėtina, kad taip padaryta tam, kad juostelės tvirčiau laikytųsi prie pagalvėlės, virvutė su mazgais neišlįstų už pagalvėlės kraštų [9 il.].

Poroje mišiolų pagalvėlės kažkada tikrai buvo ir, sprendžiant pagal audinio likučius, tikriausiai buvo stačiakampės⁴⁵. Apie tai liudija prie kaspinių mazgo likę jų audinio likučiai. Galima daryti prielaidą, kad jos nuplyšo

42 Išlikęs knygoje *Missale Romanum* (Antverpiae, 1726). (LMAVB, V-18/2-236).

43 Išlikęs knygoje *Missale Romanum* (Venetiis, 1751). (LMAVB, V-18/4086).

44 Knygoje *Missale cartusiani* (Fauratii in Sabaudia, 1679). (LMAVB, V-17/2-299).

45 Knygoje *Missale Romanum* (Venetiis, 1786). (LMAVB, V-18/4357); *Missale franciscanum* (Venetiis, 1759). (LMAVB, V-18/2-139).

8.

Skirtukų pagalvėlė, pasiūta iš XVIII a. audinio ir puošta metalo siūlų pinikais, mišiole, Venecija, 1751

Bookmarkers' pillow anchor from the 18th century cloth decorated with metallic lace, in missal, Venezia, 1751

9.

Vamzdelio formos skirtukų pagalvėlė mišiole, Faurat bei St-Jeoire-Prieuré, 1679

Bookmarkers' hollow-core bar anchor in missale, Faurat bei St-Jeoire-Prieuré, 1679

arba buvo nuplėštos šias knygas nacionalizavus sovietmečiu, pervežant iš bažnyčių į biblioteką. Prie dar vieno mišiolio⁴⁶ viršuje esančio juostelių mazgo neišliko net ir tokių jo puošybos užuominų, visgi remiantis kitais pavyzdžiais galima manyti, kad čia irgi buvo vienokia ar kitokia pagalvėlė.

Šios liturginės knygos esančios pagalvėlės nėra išskirtinės. Jų galima pamatyti eksponuojamų Bažnytinio paveldo muziejaus parodoje *Dangaus miestas*⁴⁷, rasti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonduose, tikėtina, ir kituose muziejuose bei bibliotekose, saugančiuose sovietų valdžios iš bažnyčių suvežtus XVII–XIX a. mišiolus. Būtent tai leido vienoje vietoje pamatyti po kelis skirtingus skirtukų puošimo pavyzdžius ir atkreipti į juos dėmesį.

Mišiolių Eucharistinės maldos skirtukai

Didelėje dalyje mišiolių randami dar vienos rūšies skirtukai – kaspinio arba juostelės gabaliukai, priklijuoti knygos puslapiuose, kuriuose yra atspausdinta Eucharistinė malda (*Canon Missae*). Prie puslapių jie dažniausiai priklijuojami perlenkti pusiau. Skirtukai buvo tvirtinami prie kiekvieno puslapio. Pirmasis tvirtinamas puslapio viršuje, o kiekvienas tolesnis – žemiau. Jeigu mišiolas buvo mažesnio formato, o skirtukai – platūs, tokių skirtukų eilių galėjo susidaryti ir dvi, priklausomai nuo to, keliuose puslapiuose buvo išdėstytos minėtos maldos. Šie skirtukai turėjo padėti kunigui, aukojančiam Mišias, lengvai perversti knygos lapus. Kartais jų būdavo įklijuojama ir daugiau, taip pažymint ir kitas mišiolio vietas, bet tokie atvejai yra pavieniai, galbūt papildomi skirtukai tvirtinti atskirų kunigų pageidavimu.

Dažniausiai skirtukai buvo gaminami iš įvairių spalvų šilkinų kaspinų, naudotos ir lino arba medvilnės juostelės, spalvos taip pat įvairavo. Geduliniuose mišioluose šie skirtukai dažnai buvo juodi⁴⁸, bet galima aptikti ir kitų spalvų, pavyzdžiui, raudonos⁴⁹. Pastarosios juostelės yra labai

⁴⁶ *Missale Romanum* (1765). (LMAVB, V-18/11589).

⁴⁷ Parodoje eksponuojami du Kemptene 1759 m. išspausdinti mišiolai, kurių vieno skirtukus jungia stačiakampė siuvinėta, o kito – siūlais apipinta vamzdelio formos pagalvėlė. Abu mišiolai ir siuvinėta pagalvėlė rodomi parodos kataloge *Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sud. Dalia Vasiliūnienė (Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2020), 232–233.

⁴⁸ Vienas iš tokių pavyzdžių: *Missae defunctorum juxta usum ecclesiae Romanae cum ordine et canone extensae* (Vilnae, 1757). (LMAVB, L-18/2-6/91497).

⁴⁹ *Missae defunctorum juxta usum ecclesiae Romanae cum ordine et canone extensae* (Vilnae, 1757). (LMAVB, L-18/2-6/91496).

išblukusios, audinio dalis, išsikišusi iš knygos, šiuo metu yra rusva, o buvusią spalvą galima atpažinti iš knygoje įklijuotų galų. Romos ir vienuolių mišioluose skirtukams naudotų kaspinų spalvos įvairuoja. Dažniausiai jie yra raudoni⁵⁰ arba bordiniai⁵¹, taip pat violetiniai⁵², žali⁵³, žydri⁵⁴, margi⁵⁵, raštuoti⁵⁶. Sunku pasakyti, ar tokie jie buvo priklijuoti netrukus po knygu išspausdinimo, prieš pradėdant naudoti, ar vėliau, išplyšus anksčiau buvusiems (viename XVI a. mišiole⁵⁷ yra įklijuotos raštuotos XX a. austos juostelės, neaišku, ar anksčiau jame buvo kiti skirtukai, ar juos nuspręsta įklijuoti tik praėjus keliems šimtams metų nuo knygos išspausdinimo). Visi skirtukai įprastai sudaro eilę, tad iš tarp jų esančių tarpų nesunku pastebėti, jeigu kuris yra nuplyšęs. Kartais vietoj skirtuko galima pastebėti išlikusias klijų žymes. Nuplyšusius skirtukus stengiamasi pakeisti naujais, toks pavyzdys yra 1679 m. išspausdintame kartūzų ordino mišiole⁵⁸, kurio dalis skirtukų yra padaryti iš bordinio šilko kaspino, o dalis – iš jau nebeatpažįstamos spalvos (galbūt ir nedažytos) lino drobės atraizų. Jis liudija, kad nors ir stengtasi naudoti mišiolams kuo prabangesnes medžiagas, jų neturint pirmiausia rūpintis praktiškumu – nuplyšę kaspiniai būdavo pakeičiami paprasčiausia drobe.

Išvados

Šis straipsnis – pirmasis bandymas apžvelgti ir aptarti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomų knygų tekstilinius įrišus ir jų puošybą. Tokių knygų yra labai nedaug. Neatmestina galimybė, kad ir dalis knygų, kurios dabar yra įrištos oda arba popieriumi, iš pradžių galėjo būti įrištos audiniu, bet vėliau, šiam susidėvėjus, perrištos naujai, naudojant tvirtesnes medžiagas. Iš aptartų pavyzdžių galima matyti, kad dažniausiai audiniais puoštos liturginės, apeigose naudotos arba kitaip su Bažnyčia susijusios knygos: ypač puošniai tos, kurios

50 *Missale Romanum* (Venetiis, 1754). (LMAVB, V-18/5037); *Missale Romanum* (Venetiis, 1742). (LMAVB, V-18/2-559).

51 *Missale cartusiani ordinis* (1679). (LMAVB, V-17/2-299).

52 *Missale Romanum* (1629). (LMAVB, XVII/2-174).

53 *Missale Romanum* (Venetiis, 1764). (LMAVB, V-18/5321).

54 *Missale Romanum* (1765). (LMAVB, V-18/11589).

55 *Missale Romanum* (1769). (LMAVB, V-18/13497).

56 *Missale Romanum* (Antverpiae, 1642). (LMAVB, V-17/2-288).

57 Ibid.

58 *Missale cartusiani ordinis* (1679). (LMAVB, V-17/2-299).

buvo dedamos ant altoriaus Mišių metu, paprasčiau – trumpo naudojimo kalendoriai. Absoliučią daugumą audiniu įrištų knygų sudaro vienerius metus naudoti Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų liturginiai kalendoriai, įrišti įvairiais šilko, pusšilkiniais, medvilnės brokatais, marginimo būdu dekoruotais audiniais. Turimi vienodai įrišti keli tų pačių metų egzemplioriai leidžia daryti prielaidą, kad bent dalis šių knygų buvo parduodamos įrištos. Keli Romos katalikų mišiolai ir stačiatikių Evangelijų knygos yra įrišti aksomu ir puošti, tuo pačiu sutvirtinti, metalinėmis detalėmis. Knygose siekiama suderinti puošnumą ir praktiškumą. Tai ypač akivaizdu žvelgiant į liturginių knygų skirtukus, kurių sujungimą buvo stengiamasi paslėpti puošnia pagalvėle. Tikėtina, kad dauguma, o galbūt ir visos su Bažnyčia susijusios knygos buvo įrištos Lietuvoje. Retų spaudinių skyriuje saugomos vos dvi senosios pasaulietinio turinio audiniu įrištos knygos. Kadangi žinomi tik XIX–XX a. šių knygų savininkai, negalima tiksliai pasakyti, ar jos buvo įrištos Lietuvoje, ar tokios atsivežtos iš Vakarų Europos. Nors čia aptartų audiniu įrištų knygų rinkinys ir nėra didelis, bet reprezentatyvus – jame galima matyti visus pagrindinius tekstilės panaudojimo būdus, randamus ir Vakarų Europos bibliotekose saugomose knybose.

Gauta ——— 2021 06 01

Šaltiniai

- Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini...* Wilnae [et al.], 1787–1944.
- Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini...* Vilnae, 1724–1940.
- Graduale Romanum de tempore et sanctis.* Cracoviae, 1740.
- Horatius Flaccus, Quintus. *Opera*. Vol. 2. Londini, 1737.
- Korb, Johann Georg. *Diarium itineris in Moscoviam perillustris ac magnifici domini Ignatii Christophori...* Viennae Austriae, [1700].
- Malinowski, Izaak Dominik. *Korona złota nad głową zranioną b.m. Iozaphata Kuncewicza arcybiskupa polockiego zakonu s. Bazylego W. za iedność z kościołem S. Rzymskim.* W Wilnie, 1673.
- Missae defunctorum juxta usum ecclesiae Romanae cum ordine et canone extensae.* Vilnae, 1757.
- Missale cartusiani.* Fauratii in Sabaudia, 1679.
- Missale franciscanum.* Venetiis, 1759.
- Missale Romanum.* Antverpiae, 1642.
- Missale Romanum.* Antverpiae, 1726.
- Missale Romanum.* Coloniae Agrippinae, 1629.
- Missale Romanum.* Romae, 1926.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1786.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1742.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1751.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1754.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1764.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1765.
- Missale Romanum.* Venetiis, 1769.
- Евангелие.* В царствующем великомъ градѣ Москвѣ, 1735.
- Евангелион: Во славу с[в]ятыа единосущнаа, животворца, и разделимыа Тр[ои]цы, О[т]ца и С[и]на и с[в]ятаго Д[у]ха.* Въ Львовѣ, 1743.

Literatūra

- Lart en broderie au Moyen Âge: Autour des collections du musée de Cluny.* Paris: Éditions de la Réunion des musées nationaux, 2019.
- Blikertaitė, Enrika. „XV–XVII amžiaus kirilinės knygos ir jų įrišai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“. In *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 2013–2014* (2018): 54–63.
- Bouchot, Henri. *Les reliures d'art a la Bibliothèque Nationale.* Paris, 1888.
- Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje.* Sudarė Dalia Vasiliūnienė. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2020.
- Davenport, Cyril. *English Embroidered Bookbindings.* London, 1899.
- Exhibition of Silver, Embroidered and Curious Bookbindings.* [New York]: The Grolier Club of the City of New York, 1903.
- Fili d'oro e dipinti di seta: Velluti e ricami tra Gotico e Rinascimento.* Trento: Castello di Buonconsiglio, 2019.
- Foot, Mirjam. *Pictorial Bookbindings.* London: British Library, 1986.
- The History of Bookbinding 525–1950 A. D.: An Exhibition held at the Baltimore Museum of Art November 12, 1957 to January 12, 1958.* Baltimore: Trustees of the Walters Art Gallery, 1957.
- Janonienė, Rūta. *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje.* Vilnius: Aidai, 2010.
- Kažuro, Ina. *Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija 1525–1839: katalogas.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Laucevičius, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose.* Vilnius: Mokslas, 1976.
- Livres en broderie: Reliures françaises du Moyen Age à nos jours.* Paris: Bibliothèque nationale de France, 1995.

- Middleton, Bernard C. *A History of English Craft Bookbinding Technique*. New York: Hafner Publishing Company, 1963.
- Pettegree, Andrew. „The Legion of the Lost. Recovering the Lost Books of Early Modern Europe“. In *Lost Books. Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe*. Edited by Flavia Bruni and Andrew Pettegree, 1–27. Leiden: Brill, 2016.
- Ray, Gordon N. *The Illustrator and the Book in England from 1790 to 1914*. New York: The Piermont Morgan Library, 1976.
- Swales, Louis and Heather Blatt. „Tiny Textiles Hidden in Books: Toward a Categorisation of Multiple-Strand Bookmarkers“. *Medieval Clothing and Textiles* 3. Woodbridge: The Boydell Press, 2007: 145–179.
- Šventoji Kazimiero gerbimas Lietuvoje. Sudarė Neringa Markauskaitė ir Sigita Maslauskaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.
- Vasiliauskienė, Raimunda, Valdas Skrabas ir Agnė Zemkajutė. „Puošnieji vyskupo Motiejaus Valančiaus bibliotekos liturginių žinytų viršeliai: jų dekoras ir simbolika“. *Tarp knygų*, nr. 12 (2010): 13–18.
- Пелевина, Ольга Сергеевна и Елена Николаевна Гузевагова. „Проявление декоративно-художественных традиций орнаментального шитья конца XVI – начала XVII вв. в закладках-прокладицах на напрестольное Евангелие“. *Молодежный научный форум: Гуманитарные науки*, т. 1(19) (2015): 17–25. [https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/1\(19\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/1(19).pdf)

Summary

Adorned in Silk: The Use of Fabric in the Bindings of the Old Books Stored in Wroblewski Library at the Lithuanian Academy of Sciences

Agnė Zemkajutė

Keywords: book bindings, silk endsheets, multiple-strand bookmarkers, anchors of the bookmarkers, missal's bookmarks, Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences.

The article discusses the cloth-bound and decorated books stored in the Rare Books Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, and expands on the use of textile depending on the content of the book and its purpose.

The number of cloth-covered books is rather small. One of the reasons for this is that from the 16th century onward, with the advent of stronger gold-plated leather bindings, textile bindings experienced a decline in popularity; their use got restricted mainly to the special books and with additional decorations. Furthermore, clothbound books fray faster unless their corners have extra protection. It cannot be ruled out that some of such old bindings may have perished during various disasters while what reached us was re-bound books or books that had lost their bindings. The 19th century Catholic Church stand out as notable examples. A relatively large number of them survived to this day, particularly those dedicated to the Samogitian diocese. This can be explained by the fact that the calendars were only used for one year; therefore, simple fabric bindings were sufficient. The recurrent cloths used for the covers of rubricellae support the assumption that at least some of the calendars were sold for binding. Of the ornate books of secular content, the 1737 Horace's works printed in London are worthy to be distinguished, with their inner covers covered with silk moiré.

The exquisitely ornate Catholic missals and Orthodox Gospel books are covered with additionally decorated velvet: the corners are adorned with square or rounded details, with a biblical scene or an image of a saint featured at the centre. Such books usually have a metal clasp. Although no metal components of the Orthodox Gospel books stored in the funds of the Rare Books Department have survived, the possible scenes depicted in them can be deduced from other respective Gospel books – they would probably contain images of evangelists in the corners and the crucifixion at the centre.

Catholic liturgical books are decorated with multiple-strand bookmarkers with ornate anchors covering their connecting knot. As the pages of the book had to be turned during the liturgy of the Mass, and the prayers were meant to be read from different places of the book, several bookmarkers marking the different places were required. For the sake of convenience, they were connected at the top. It is not possible to determine exactly where the tradition of decorating the connection point of the bookmarkers came from as such details of various shapes are known in both Catholic and Orthodox books; therefore, such method could have either come along with the missals or it could have been borrowed from the Orthodoxes living nearby. Two shapes of the bookmark anchors used in both missals and the Gradual have been discovered – flat rectangular ones, decorated with lace, embroidered or simply sewn from ornate fabric, as the ones shaped like an elongated tube, made from decorative twine, with a piece of firmly rolled-up thick paper placed at the centre.

Missals have bookmarks unique exclusively to them – they are, glued to the side, made from various ribbons, usually silk, marking each page of the Eucharistic prayer. They were meant to help turn the pages easily, making sure that the priest saying the prayer is not distracted.

Although not abundant, the collection of books with textile bindings stored in the Rare Books Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences is very diverse. The examples discussed in the paper reveal the different options of using this material: luxury cloths are used for exclusive books with functional significance, simpler ones – for short-lived, practical publications.